

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาบ้านกับเมือง. (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเคล็ดไทยจำกัด, 2535).
- งามพิศ สัตย์สงวน. "การจัดระเบียบทางสังคม". ใน สังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535) พิมพ์ครั้งที่ 3
- _____. การวิจัยทางมานุษยวิทยา. (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2535) พิมพ์ครั้งที่ 1
- _____. การวิจัยทางมานุษยวิทยา. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537) พิมพ์ครั้งที่ 2
- _____. มานุษยวิทยากายภาพ: วิวัฒนาการทางกายภาพและวัฒนธรรม. (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2533) พิมพ์ครั้งที่ 1
- _____. มานุษยวิทยากายภาพ: วิวัฒนาการทางกายภาพและวัฒนธรรม. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537) พิมพ์ครั้งที่ 2
- _____. ประสบการณ์วิจัยข้ามวัฒนธรรม. (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2533) พิมพ์ครั้งที่ 1
- _____. ประสบการณ์วิจัยข้ามวัฒนธรรม. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536) พิมพ์ครั้งที่ 2
- _____. หลักมานุษยวิทยา. (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2532) พิมพ์ครั้งที่ 1
- _____. หลักมานุษยวิทยา. (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2534) พิมพ์ครั้งที่ 2
- _____. "ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และคตินิยมบ้านเกี่ยวกับข้าว" ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง วัฒนธรรมข้าวและสังคมไทย วันที่ 30 มีนาคม - 1 เมษายน 2536: หน้า 5-1 ถึง 5-33.
- _____. "วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา" ในเอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย วันที่ 10 มีนาคม - 1 เมษายน 2536: หน้า 6-1 ถึง 6-30.

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. บ้านกับเมือง. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2529)
- _____. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2528)
- พ่วง สุวรรณรัฐ. "ทัศนะเกี่ยวกับโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น", รายงาน
กิจการโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์, 2523).
- ดารณี ถวิลพิพัฒนกุล. การศึกษาศักยภาพในการพัฒนาชนบท: ศึกษาเฉพาะกรณีภาคเหนือ
ของประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530)
- ธวัชชัย จักสาน, บรรณาธิการ. อีสาน (กรุงเทพมหานคร: ธนวิชัยการพิมพ์, 2534)
- นิยพรรณ วรรณศิริ. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม, เอกสารเรียนเย็บเล่ม ประกอบการสอน
วิชาทฤษฎีมานุษยวิทยา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, คณะสังคมศาสตร์,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2520.
- นิเทศ ดินณะกุล. "สถาบันสังคม" ใน สังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2535) พิมพ์ครั้งที่ 3
- ประเสริฐ แย้มกลิ่นพุ่ง. การจัดระเบียบทางสังคม, (กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529) (อัครสาเนา)
- พรพิไล เลิศวิชา. พลวัตไทย: มุมมองจากเศรษฐศาสตร์การเมือง, (กรุงเทพมหานคร:
ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2534) CHULALONGKORN UNIVERSITY
- พัทยา สายหู. กลไกของสังคม. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2529)
- สมบัติ สุขสำราญ. การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา: กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา, (กรุงเทพ-
มหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, 2530)
- สยามรัฐ. บทความเรื่อง "องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคอีสาน แดลงจุดยืนกลางกระแสนิคส์"
ปีที่ 40 ฉบับที่ 13632 วันที่ 6 สิงหาคม 33
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมวิทยาชุมชน: หลักการศึกษาวิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน.
(ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534)
- สัมพันธ์ เตชะอริก และคณะ, บรรณาธิการ. พึ่งตนเองในชนบท. (ขอนแก่น: สถาบันวิจัย
และพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531)

- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2528).
- _____. การพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2523)
- _____. ทฤษฎีสังคมวิทยา: การสร้าง การประเมินค่า และการใช้ประโยชน์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2536) พิมพ์ครั้งที่ 2
- _____. ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวการใช้เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2533)
- _____, และคณะ. รายงานผลการศึกษาคณะการศึกษาศาสนาและปัญหาสังคมชนบทไทย: กรณีศึกษา ต.ห้วยยาง อ.ทับสะแก จ.ประจวบคีรีขันธ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526)
- _____. สังคมวิทยาการเมือง, (กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2532)
- สุภัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2531)
- _____. "การขัดเกลา" ใน สังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535) พิมพ์ครั้งที่ 3
- สุริชัย หวันแก้ว, บรรณาธิการ. จุลสารทางเลือกการพัฒนา, ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม-สิงหาคม, 2530.
- เสาวลักษณ์ ขานิล. บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในหมู่บ้านวังไผ่และหมู่บ้านอู่ตะเภา จังหวัดฉะเชิงเทรา, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาสังคมวิทยามหาบัณฑิต แผนกวิชาสังคมบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.
- วิฑูรย์ บัญญากุล, บรรณาธิการ. การพัฒนาต่อมาจากประชาชน เวทีชาวบ้าน'34. (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ตุลา-โยทะกา, 2535)
- องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น. โครงการพัฒนาหมู่บ้านบวร (โรงพิมพ์รุ่งเกียรติ: ขอนแก่น, 2529)

ภาษาอังกฤษ

Alfred A.Knopt Anthropology Descisions, Adaptation and Evolu tion
(New York: Random House, 1980)

- Clifford J. Jolly and Fred Ploy Physical Anthropology and Archeology
(New York: Random House Inc, 1939).
- Conrad Phillip Kottak Cultural Anthropology (New York: Random House,
1978)
- Elmer S. Miller and Charles A. Weitz Introduction to Anthropology
(New Jersey: Prentice-Hall, Inc 1979)
- Fred Ploy and Danicl G. Bates Cuttural Anthropology (New York: Random
House, 1976)
- Gretel H. Pelto and Pertti J. Pelto. The cultural Dimension of the
Human Adventure (New York: Macmillan Publishing Co., Inc.,
1976)
- Peter B. Hammond Anthropology (New York: the Macmillan Company, 1972)
- Robert B. Taylor. Introduction to Cultural An Thropology (Boston:
Allyn and Bacon, Inc. 1973)
- Robert Jurmain and etc. Understanding Physical Anthropology and
Archeology (LosAngeles: West Publishing company, 1981)

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

อีตลีสองคลองลีสี่*

จนบรรณนิยมประเพณีของชาวอีสานคนโบราณมักจะกล่าวในลักษณะคล้องจองกันว่า "อีตลีสอง คลองลีสี่" คำว่า "อีต" มาจากคำว่า "จารีต" เป็นจรรยาบรรณทางสังคม ถ้าฝ่าฝืน จะมีความผิดเรียกว่า ผิดอีต (ผิดจารีต) สังคมก็จะตั้งข้อรังเกียจ "อีตลีสอง" ก็คือประเพณีที่ต้องปฏิบัติทั้งลีสองเดือนนานแต่ละปี คำว่า "คลอง" หมายถึง แนวทางหรือทำนองคลองธรรม ไปได้แก่ ข้อที่ผู้ใดชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในศีลธรรมอันดีพึงปฏิบัติรักษา ส่วนคำว่า "ลีสี่" หมายถึง ข้อวัตรหรือแนวทางอันพึงปฏิบัติ 14 ข้อ เมื่อรวมเข้ากันเป็น "คลองลีสี่" จึงหมายถึง แนวทางที่ประชาชนทั่วไป พ่อบ้านแม่เรือน ตลอดจนผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมือง พึงปฏิบัติ 14 ข้อ เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งจารีตประเพณีและทำนองคลองธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของบ้านเมือง

อีตลีสอง

ประเพณีลีสองเดือนของชาวอีสาน ที่นิยมปฏิบัติกันทั่วไปได้แก่

เดือนอ้าย (เดือนเจียง) บุญเข้ากรรม เป็นเดือนที่พระสงฆ์เข้ากรรม (ปริวาสกรรม) เพื่อให้พระสงฆ์ผู้กระทำผิดได้สารภาพต่อหน้าคณะสงฆ์ เป็นการฝึกสำนึกถึงความบกพร่องของตน และมุ่งประพฤติกุศลให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยต่อไป ทางด้านฆราวาสก็จะมีการทำบุญเลี้ยงผีต่าง ๆ คนโบราณจะมีคำกล่าวไว้ว่า

ถึงเดือนเจียงนั้นให้ฝูงหมู่เจ้าเลี้ยงผิมค ผิมอ ผิมฟ้า ผิมถนน และนิมนต์พระสงฆ์ พระเจ้ามาเข้ากรรมนั้นแล ตูราฝูงเจ้าพี่น้องทั้งหลายอย่าได้ปะได้ถิมอีตเก่าคองหลังเฮาเดอ ให้ฝูงพวกหมู่เจ้าชอยกันเฮ็ดกันทานันก่อน

เดือนยี่ ทำบุญคุณข้าว หรือทำบุญคุณลาน นิมนต์พระสวดมนต์เย็นเพื่อเป็นมงคลแก่ข้าวเปลือก เมื่อพระฉันแล้วจะทำพิธีสู่ขวัญข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านจะเตรียมเก็บสะสมพินไว้หุงต้มที่บ้าน ดังคำโบราณว่า

*ไพฑูรย์ มีกุล "ประเพณีชาวอีสาน" อ้างจาก รัชชชัย จักสาน อีสาน (กรุงเทพฯ-มหานคร: ธนวิซซ์การพิมพ์, 2534)

"ถึงฤดูเดือนยี่มาฮอดแล้ว ให้นำมนต์พระสงฆ์องค์เจ้ามาตั้งสวดมุงคุณ เอบุญคุณข้าวเตรียมเข้าป่าหาไม้เห็ดหลัว เห็ดฟืนไว้นั้นก่อน อย่าได้หลงลืมถืตเติมคลองเก่าเฮาเดอ"

เดือนสาม ทานบุญข้าวจี และทานบุญมาชะบูชา

การทานบุญข้าวจีจะเริ่มตอนเช้า โดยให้ข้าวเหนียวปั้นหุ้มน้ำ อ้อยนำไปบีบแล้วชุบด้วยไข่เมื่อสุกแล้วนำไปถวายพระ การทานบุญข้าวจีมีคำกลอนกล่าวว่

"พอถึงเดือนสามค้อย (คล้อย) เจ้าหัวค้อยปั้นข้าวจี ปั้นข้าววาสน้ำอ้อยจ้วน้อยเห็ดน้ำตา"

เดือนสี่ ทานบุญพระเวส (ผเวส) มีการฟังเทศน์มหาชาติ ดังโบราณกล่าวไว้ว่

"ถึงฤดูเดือนสี่เข้าให้ทานบุญมหาชาติ

ให้เที่ยวหาดอกไม้มาไว้ถ่าบูชาอันถ่อน

อย่าลืลลิมถิมโบราณของเก่า

เอาดอกไม้วายให้พระสงฆ์

เพิ่นจักเทศนาให้ฝูงเฮารู้บุญบาบ

มีลาพลันเหลือแท้ตั้งประสงค้เฮาเด"

เดือนห้า ตรุษสงกรานต์ หรือบุญสงรงน้ำ

การสงรงน้ำที่มีการรดน้ำให้พระพุทธรูป พระสงฆ์ ผู้หลักผู้ใหญ่ การทานบุญมีการถวายทาน การทานบุญสงรงน้ำนี้กำหนดเอาวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 บางที่เรียกว่า บุญเดือนห้า ถือเป็นเดือนสำคัญเพราะเป็นเดือนเริ่มต้นใหม่

เดือนหก ทานบุญบั้งไฟและบุญวันวิสาขบูชา

การทานบุญบั้งไฟ เพื่อขอฝนและจะมีงานบวชนาคพร้อมกันด้วย การทานบุญเดือนหกนี้เป็นงานที่สำคัญก่อนจะลงมือทำนา หมู่บ้านใกล้เคียงจะทำบั้งไฟมาแข่งขันกันเจ้าภาพ (หมู่บ้าน "ที่รับเป็นเจ้าภาพ") จะจัดอาหาร เหล้ายา เลี้ยงโดยไม่คิดมูลค่าเมื่อถึงเวลาก็จะแห่บั้งไฟและแข่งยกไป ณ ที่จุด การแข่งนี้เป็นการสนุกสนานมากนับเป็นการชุมนุมกันครั้งสำคัญ การทะเลาะวิวาทกันในงานมักไม่ค่อยมี จะมีการพูดจากلامก หรือนำสัญลักษณ์เรื่องเพศมาแห่แทนได้ โดยไม่ถือว่า

เป็นของหยาบคายแต่อย่างใด

ส่วนการทำบุญวิสาขบูชา นั้น กลางวันมีการเทศน์ กลางคืนมีการเวียนเทียนเหมือนกับภาคอื่น ๆ

เดือนเจ็ด ทำบุญชားสะ (ล้าง) หรือบุญชาบรพบุรุษ มีการเช่นสรงหลักเมือง หลักบ้าน ปู่ตา ผีเมือง ผีตาแฮก เป็นการทำบุญเพื่อระลึกถึงผู้มีพระคุณ ดังคำกลอนว่า

"ฮีดหนึ่งนั้น พอเมื่อเดือนเจ็ดแล้วจงพากันบูชาราช ผุงหมู่เทพเหล่านั้นบูชาทั่วสุภายตลอดไป ฮอดอาฮักใหญ่หม่แฮก ทั้งหลักเมืองสู่บูชาเจ้า พากันเอาใจตั้งทำตามฮีดเก่า นิมนต์สังฆเจ้าชาระแท้สวดมนต์"

เดือนแปด ทำบุญเข้าพรรษา เป็นประเพณีทางพุทธศาสนาโดยตรง จึงคล้ายกับทางภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย เช่น มีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเพลแก่พระสงฆ์สามเณร มีการฟังธรรมเทศนาตอนบ่าย ชาวบ้านหล่อเทียนใหญ่ถวายเป็นพุทธบูชา และจะเก็บไว้ตลอดพรรษา

เดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศแก่ญาติผู้ล่วงลับโดยจัดอาหารหมาก พลู เหล้า บุหรี่ แล้วนำไปวางไว้ใต้ร่มไม้หรือที่ใดที่หนึ่ง พร้อมทั้งเชิญวิญญาณของญาติมิตรที่ล่วงลับไปมารับเอาอาหารไป ต่อมาใช้วิธีหยาดน้ำ (กรวดน้ำ) แทน

เดือนสิบ ทำบุญข้าวสาก (สลากภัตร) ตรงกับวันเพ็ญเดือนสิบสิบ หรือเรียกว่า บุญเดือนสิบ ผู้ถวายจะเขียนชื่อของตนลงในภาชนะที่ใส่ ทาน และเขียนชื่อลงในบาตร ภิกษุสามเณรรูปใดจับได้สลากของใครผู้นั้นจะเข้าไปถวายของ เมื่อพระฉันเสร็จแล้วก็มีพิธีเทศน์ การทำบุญเดือนสิบนี้เป็นการอุทิศให้แก่ผู้ตายเช่นเดียวกัน

เดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา หรือบุญเดือนสิบเอ็ด ในวันขึ้น 5 ค่ำ พระสงฆ์จะแสดงอาบัติ ทำการบรารณนา คือการเปิดโอกาสให้กล่าวตักเตือนกันได้ ต่อมาเจ้าอาวาสหรือพระผู้ใหญ่จะให้เรือวาทเดือนพระสงฆ์ ให้ปฏิบัติตัวอย่างผู้ทรงศีล เป็นอันเสร็จพิธี พอตกกลางคืนมีการพูดประทีปริคมไฟ นำไปแขวนไว้ตามต้นไม้ในวัดหรือตามริมรั้ววัด

เดือนสิบสอง ทานบุญฐาน

การทานบุญฐานเริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 12 จนถึงวันเพ็ญเดือน 12 เรียกว่าบุญเดือน 12 สำหรับประชาชนที่อยู่ริมแม่น้ำจะมีการแข่งเรือ (ขวงเฮือ) ด้วยเช่น ในแม่น้ำราชแม่ น้ำชี แม่น้ำมูล เพื่อระลึกถึง พญานาค ดังคำกลอน เช่น

"เดือนสิบสองมาแล้วมวอยหนาวสิ้น เดือนนี้หนาวสะบัดน้ำคือแต่หลัง ในเดือนนี้เพิ่นว่า
ไหลงทอพายเฮือขง กับบูชาฝูงนารคณาคนาพื้น"

บางแห่งทานบุญดอกฝ้ายเพื่อทอเป็นผ้าห่มหนาวถวายพระเดช พลุตะไลจุดด้วย บางแห่งทานบุญกรนจุกลูกสาวซึ่งนิยมทำกันมากนก่อน

ประเพณีที่กล่าวมานี้ถือว่าเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องร่วมมืออย่างจริงจังตั้งแต่เดือนอ้ายจนถึงเดือนสิบสอง ใครที่ไม่ไปช่วยงานจะตั้งข้อรังเกียจและไม่คบค้าสมาคมด้วย การร่วมประชุมทานบุญเป็นประจำเช่นนี้ จึงทำให้ชาวอีสานมีความสนิทสนมกัน ไม่เฉพาะแต่ในหมู่บ้านของตนเท่านั้น แต่ยังสร้างความสามัคคีกันในหมู่บ้านใกล้เคียงอีกด้วย ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านความสามัคคีและเป็นผลดีต่อการปกครองอีกด้วย

คลองสิบสี่

ข้อวัตรหรือแนวทางปฏิบัติ 14 ข้อ มีผู้รู้กล่าวไว้หลายแบบแตกต่างกันออกไป ส่วนใหญ่เป็นการนำเอาธรรมะทางพุทธศาสนากับแนวทางที่เคยปฏิบัติมาประยุกต์เข้าด้วยกัน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. ยึดเจ้าคลองขุน

คำว่า "เจ้า" ส่วนใหญ่เป็นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งถือว่าเป็นผู้ปกครองที่สูงที่สุดในทางทฤษฎีถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งประเทศ ในบาลีมีคหใช้ "สกนิกะ" คือ เจ้าของพระเจ้าแผ่นดินปฏิบัติตามกฏมณเฑียรบาล ทั้งทรงทศพิชราชธรรมราชา मुखเช่น เจ้าชัยเชษฐาธิราช เจ้าอนุวงศ์ เจ้าสร้อยศรีสมุทร เจ้าศิริบุญสาร เจ้าโรฬิสาร เป็นต้น หรือบางแห่งเรียก พระเจ้า ส่วนคำว่า "ขุน" หมายถึงกษัตริย์ผู้ครองเมืองที่ไ้ใช้กันมาก่อนคำว่า "เจ้า" เช่น ขุนบรม แม้ทางสุโขทัย เช่น พ่อขุนรามคำแหง เป็นต้น แม้ผู้ทำงานต่างพระเนตรนิยเรียก ขุนเหมือนกัน ซึ่งมีคำพังเพยว่า "เป็นขุนเขาค่า เป็นจำเขาชัง" คลองขุน ก็ทำตามกบิลเมือง

ตามแบบแผนที่เคยปฏิบัติมาแต่โบราณ

2. ฮีตท้าว คลองเพี้ย

คำว่า "ท้าว" เป็นคำเรียกเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เช่น ท้าวเชอ แต่อีสานเรียกท้ายอุปฮาด ท้าวราชวงศ์ ท้าวราชบุตร หรือเจ้าอุปฮาด เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร เจ้าผู้ครอบเมืองบางเมืองเรียกท้าว เช่น ท้าวศรีโรต แม่เจียนไว้ในตำนาน เช่น ตำนานท้าวแก้ว ท้าวโรสวัสดิ เป็นต้น ลูกเจ้าเมืองสมัยก่อนเรียกท้าว เช่น ท้าวมหาชัย ท้าวพิธสาร ท้าวสุริยวงศ์ เป็นต้น ส่วนฮีตคลองนั้นน่าจะอนุโลมตามขุนหรือตามตระกูล แม้เพียงซึ่งทำงานก็ถูกคลองธรรมซึ่งเรียกว่า คลองเพี้ย

3. ฮีตไพร่ คลองนาย

คำว่า "ไพร่" ได้แก่ ราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน มีประเพณีต้องทำตามระบอบกฎหมายบ้านเมืองโดยทางศีลธรรมหรือตามทาทองคลองธรรม เจ้าแล้วต้องดูแลไพร่ จึงมีคำพังเพยว่า "ได้เป็นนายแล้วให้หลังดูพวกแต่เดอ ไพร่บ่ย่องสี่หน้าบ่อเฮืองได้แล้ว" ไพร่ฟ้ามีจารีตและต้องทำงาน เป็นต้น ส่วนในการปกครองมีคลองธรรมที่ทุกคนต้องปฏิบัติตามกบิลเมือง และหน้าที่นั้น ๆ จึงเรียกว่า "คลองนาย"

4. ฮีตบ้าน คลองเมือง

บ้านแต่ละบ้าน ประกอบการทำงานหาเลี้ยงชีพ จะต้องตั้งอยู่ในข้อบังคับศีลธรรม มีสามัคคีธรรม เป็นต้น บ้านและเมืองปฏิบัติตามจารีต 12 อย่าง เป็นลูกบ้านต้องให้รู้จักทิศ ห้วนอนปลายตีน ต้องปลูกเรือนให้ถูกทิศทาง แต่ละหมู่บ้านมีศาลปู่ตา แต่ละเมืองก็มีเจ้ามเหศักดิ์หลักเมือง เป็นที่เคารพนับถือบูชาตั้งในปูสอนหลานคำกลอนว่า "เป็นพญาสร้างครองเมืองด้อมไพร่ให้รู้จักฮีตบ้านครองสร้างอั้งฮุ่งเฮือง ขุนใดมีใจกล้าครองเมืองฮั้งเฮืองฮุ่ง ขุนขี้ข้านครองบ้านบ่ฮุ่งเฮือง ดังนี้ เป็นต้น

5. ฮีตปู่ คลองย่า ฮีตตาคลองยาย

ตาและยายทั้งสองนี้ คนทั่วไปมักเรียกว่า "พ่อใหญ่ แม่ใหญ่ พ่อซัน แม่ซัน พ่อตู้ แม่ตู้" ลูกหลานเคารพนับถืออีกการะเพราะเป็นพ่อแม่ของแม่มีความรักในหลาน ๆ และให้ภัยเสมอมา เด็กบางคนพ่อจะเมี้ยน มักจะวิ่งเข้าหาตักตายาย ตายายมักจะพูดว่า "อย่าตีหลานกู" ดังนี้ พ่อก็เกรงใจ พ่อตาแม่ยายคือ พ่อเฒ่าแม่เฒ่า หลานจึงเกิดรักพ่อใหญ่แม่ใหญ่มากกว่า พ่อแม่ของตนส่วนมาก

6. อีตพ้อ คลองแม่

พ้อแม่เป็นผู้มีพระคุณมาก รักลูกเหมือนดังดวงตา พ้อแม่ที่ตีต้องตั้งอยู่ในคลองธรรม มีการให้การศึกษาเล่าเรียน เป็นต้น บวชลูกปลุกพระเมื่อลูกเจริญวัยจึงควรตอบแทนบุญคุณพ้อแม่ เลี้ยงพ้อแม่ให้ถูกต้อง ตามธรรมเนียมคลองธรรมอย่าให้พ้อแม่เสียหาย จะเ็นอนันตริยกรรมเนรคุณ

7. อีตไร่ คลองเขย

ลูกสะใภ้ ลูกเขย จำเป็นต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อผู้ใหญ่ของสามีภรรยาตน หญิงใด แต่งงานแล้วไปอยู่กับสามีเรียกว่าไปเลี้ยงย่า จะต้องปรนนิบัติรุ่มย่าให้เป็นอย่างดีไม่ซ้รักสามี เกลียคพ้อ-แม่เขา ดังนั้นทั้งชายและหญิงก่อนแต่งงานต้องรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี

8. อีตป่า คลองลุง

บรรดาญาติคือพี่ป้าน้าอาวี่ จะต้องวางตนให้เป็นที่เคารพนับถือ ไม่ถือตัวร้อวด คอยให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์เป็นที่พึ่งพาอาศัยได้ เป็นไปตามธรรมเนียมคลองธรรมเสมอ

9. อีตฟัวคลองเมีย

กล่าวถึงสามี ภรรยา พึ่งปฏิบัติต่อกัน นับว่าเป็นสาระสำคัญ เพราะคนที่แต่งงาน กันจะต้องอยู่กันเป็นเวลานาน ทั้งสองฝ่ายจะต้องรู้จักปฏิบัติต่อกัน โดยให้เกียรติกัน ประเพณีชาว อีสานนั้นแต่งงานใหม่จะมีพิธี "ขมมา" หรือ "สมา" คือการคารวะผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะถือโอกาสให้ พร และเรื่องการคลองรักคลองเรือน

10. อีตลูก คลองหลาน

ลูกหลานทุกคนควรทาดนาให้เป็นลูกหลานที่ดี คือเป็นลูกแก้ว หลานแก้ว ศึกษา เล่าเรียนวิชาการ ไม่ทำความชั่ว ทำแต่ความดี เมื่อน้อยเรียนวิชา ใหญ่มาหาทรัพย์เงินทอง คติธรรมคำคมอีสานบทหนึ่งว่า "มีเงินเต็มรตบท่วมมีผญาเต็มพุง" พุทธภาษิตว่า สุวินน ภวโรหิตี ผู้ รู้ดีเป็นผู้เจริญ ดังนั้น ในเสี้ยวสวาสดีว่า "ทุกข์เพิ่มว่าดี มีเพิ่มจึงว่าพี่น้องลุงบ้าน่าจึงว่าหลาน"

11. อีตเฒ่า คลองแก่ (คนชรา)

ผู้เฒ่าผู้แก่คือผู้หลักผู้ใหญ่ จะต้องวางตนให้เป็นที่เคารพต่อลูกหลานสมดังบาลีว่า อายุวุฒโฒ เจริญอายุ คุณวุฒโฒ เจริญคุณ ชาติวุฒโฒ เจริญด้วยชาติสกุล จึงจะเป็นหลักของคนรุ่น หลังได้

12. อีตปี คลองเดือน

ถึงปีเดือนจะต้องพึงปฏิบัติให้ถูกต้องตาม "อีตสิบสอง" ดังกล่าวแล้วข้างต้นมิได้ ละเลยเอาใจใส่ตามประเพณี ชื่อว่าเคารพต่อประเพณีวัฒนธรรมของชาติ

13. ฮีตไร่ คลองเตือน

ถึงทำไร่นาต้องขยันหมั่นเพียรตามกาลเวลา ชื่อว่ากาลัญญูรู้กาลสมัยไม่ทอดทิ้ง
ศึกษาการทำงานอันมีพิฆมังคลเป็นประเพณีต้องกระทำทุกปี

14. ฮีตวัด คลองสงฆ์

วัดวาอารามเป็นศาสนสถานของศาสนาพุทธ เมื่อประชาชนร่วมมือกันตั้งหมู่บ้าน
แล้วก็พร้อมกันตั้งวัดวาอารามบวชลูกหลานไว้วันพระพุทธศาสนา วัดจึงเป็นของชาวบ้าน เป็นนิติ
บุคคลตามกฎหมาย

ส่วนคลองสงฆ์นั้น คือระเบียบของสงฆ์ที่พึงปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย
พุทธศาสนิกชนควรรู้จักพระภิกษุสามเณร ซึ่งจะต้องศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย สิ่งที่เป็นกับบิเษ
และอกับบิเษควรหรือไม่ควร เป็นต้น จึงได้ชื่อว่า ไวยาวัจกร คือผู้ชวนขวยทำงานในวัด เป็น
ศิษย์วัด ซึ่งทาตนเป็นข้าทาสสมัยก่อนเรียกว่า "เลขวัด" คลองสงฆ์ถือว่าได้บุญมาก วัดเป็น
อารามเขตและเป็นเนื่อนาบุญอันประเสริฐ คือพระสงฆ์เป็นเนื่อนาบุญ อนุตตร บุญเขต
โลกสส ซึ่งแปลความว่า พระสงฆ์เป็นเนื่อนาบุญอันเยี่ยม การเป็นพระนั้นเป็นได้โดย สมมุติ
สงฆ์และอริยสงฆ์

สมมุติสงฆ์ คือสงฆ์โดยสมมติ

อริยสงฆ์ คือสงฆ์ชั้นอริยะ

ผู้ใดจักคลองสงฆ์ผู้นั้นเชื่อว่า เป็นพุทธบริษัท ดังนี้

ฮีตสิบสองคลองสิบสี่ที่ได้กล่าวมานี้ เป็นประเพณีเก่าแก่ของชาวอีสานทั่วทุกจังหวัด
หากจะมีบางจังหวัด บางอำเภอ บางตำบล หรือบางแห่งที่ปฏิบัติไม่ตรงกันบ้างนั้น คงมีอยู่บ้าง
เพราะประชาชนส่วนใหญ่นั้น ซึ่งสมัยก่อนบ้านเมืองผู้คนมาจากสายทางจำปาศักดิ์ และเวียงจันทน์
ยอมรับนับถือฮีตสิบสองคลองสิบสี่ด้วยกัน เข้าใจประเพณีนี้มีมาแต่สมัยพุทธศาสนาเผยแผร์เข้ามา
ในแหลมสุวรรณภูมิ ซึ่งประเพณีบรรพบุรุษสมัยล้านช้าง ชาวอีสานถือว่า "มีจารีตประเพณีอันล้ำ
ค่า" ได้มารดกอันประเสริฐจากบรรพบุรุษมอบไว้ให้ ประเพณีส่วนย่อยบางประการอาจมีการ
เปลี่ยนแปลงไปบ้าง านที่นี้จะขอยกแบบแผนประเพณีที่เกี่ยวกับคลองสิบสี่ ที่เน้นทางการปกครอง
และต่างจากที่กล่าวแล้วแบบแผน สำหรับผู้ปกครอง 14 ข้อมีดังนี้

ข้อ 1 ทรงตั้งผู้ซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียรให้เป็นอุปฮาดราชมนตรี

ข้อ 2 หมั่นประชุมอุปฮาด ราชมนตรี ช่วยกันบริหารบ้านเมืองให้เจริญ

ข้อ 3 ทรงตั้งอยู่ในทศพิศราชธรรม

ข้อ 4 ถึงข้อ 13 เป็นประเพณีที่ผู้ปกครองต้องถือเป็นหน้าที่

แนะนำหรือนำประชาชนให้ทำบุญเป็นประจำทุก ๆ เดือน เช่น บุญออกพรรษา บุญสงกรานต์ เป็นต้น

ข้อ 14 ให้มีสมบัติคุณเมืองหรือค้ำควรเมือง 14 ประการคือ

1. หูเมือง มีทูตานุทูตที่มีปัญญาเฉลียวฉลาด
2. ตาเมือง มีนักปราชญ์สอนอรรถสอนธรรม
3. แก่นเมือง มีพระสงฆ์ผู้แตกฉานในพระธรรมวินัย
4. ประตูเมือง มีอาวุธยุทธภัณฑ์ป้องกันศัตรู
5. ฮากเมือง มีสุธา (โหรา) ทายเหตุร้ายดี
6. เจ่าเมือง มีเสนาอำมาตย์ที่เที่ยงตรง
7. ชื่อเมือง มีตากวนตาแสงที่ชื่อเสียง
8. ผาเมือง มีทหารที่กล้ากล้า
9. ขาง(แป)เมือง มีเจ้านายตั้งอยู่ในธรรม
10. เขตเมือง มีผู้ฉลาดรู้พื้นที่เขตบ้านดินเมือง
11. สติเมือง มีคหบดี เศรษฐี และทวยคำ
12. ใจเมือง มีแพทย์ที่ฉลาดเชี่ยวชาญ
13. ค้ำเมือง มีภูมิภาคที่มีราคาต่างวด
14. เมฆเมือง มีเทวดายักษ์เมือง (รักษาเมือง)

ตั้งคำบรรยายเป็นกลอนต่อไปนี้

หูเมืองนั้นได้แก่ทูตผู้คนดีผู้ฉลาด อาจนำความนอกพุ่มมาเข้าสู่เมือง

ตาเมืองนั้นได้แก่นายหนังสือว่าคนดีผู้ฉลาด สามารถสอนสั่งให้บาลีก้อมสู้แนว

สอนหมู่แกวเชื้อวงศ์วานน้อยใหญ่

แก่นเมือง ได้แก่สังฆเจ้าผู้ทรงธรรมวินัยสูตร นี้ละเป็นแก่นแท้เมืองบ้านแห่งเฮา

ประตูเมือง ได้แก่ ปืนหรือหน้าลาหลาวจ้าวหอก เครื่องอาวุธทุกชิ้นในหั้นแม่่นประตู ที่

พวกเสนาข้ามนตรักษาอยู่

ฮากเมืองนั้น ได้แก่โหราเจ้าหมอโหรผู้ฉลาด ชูเหตุดีและฮ้ายลิมมาเข้าสู่เมือง

เงาเมืองนั้น ใต้เงาเสนาผู้คนหาญเฒ่าเก่า เป็นผู้คงเที่ยงมั่งคั่งบันเปลี่ยนแปร
อันชื่อเมืองใต้เงา ตากวนบ้าน ตาแสงผู้ซื่อสัตย์ ราษฎรก็หากสุขอยู่ด้วยคอมเจ้าสุคน
ผาเมืองนั้น ใต้เงา พลาหาญกล้า โยธาทแก้วเก่ง กับทหารผู้กล้า อาจฟันฆ่าชนะเขา
กับข้าศึกเสีเข้ามายาดชิงเมือง

แปเมืองนั้น ใต้เงา คุณพระอาเจ้า ผู้ทรงธรรมทศราช เป็นผู้อาจเก่งกล้าผญาล้ำกว่า
คน ผู้ตั้งในธรรมพร้อมและศีลธรรมสัตย์ซื่อ เป็นผู้ดียิ่งล้ำพลเข้าอยู่เกษม

เขตเมืองนั้นใต้เงา เสนาข้ามนตรีอามาตย์ ผู้ฉลาดอาจอุ้มน้ำ และเขตเมืองบ่อนั้น
ดีหรือฮ้ายมีคุณหรือบั่นละ เป็นเขตบ้านเมืองแท้อย่างดี สติเมือง ใต้เงา เศรษฐีเจ้าผู้เป็นดีมีมั่ง และ
ผู้ตั้งตลาดค้าหาซื้อจ่ายของ ผู้ที่ทำได้ต้องครองราชธรรมเนียม บ่อแม่นแนวโจรหลอกหลอนลวง
ต้ม นีละ เตอสติเมืองเกินมันแม่น

อันใจเมือง ใต้เงา แพทย์ผู้ฮ้ายแก่ใส่คน อันไทยเฮาเฮียกว่าหมอกล้ำผู้หายมาบัวป็น
ฮู้จักพยาธิ ฮ้ายยาแก้ถือกัน นีละ เป็นใจแท้เมืองคนเจริญยิ่ง

ค่าเมือง ใต้เงา ภูมิภาคพื้นดินฟ้าค่าแพง และดินฟ้าหมูนั้นสำคัญแท้กว่าเขา นีละสินทรัพย์
เข้ามาหลายอย่าง ของต่าง ๆ หนักไม่ก็มีด้วยแผ่นดิน

เมฆเมืองนั้น ใต้เงา เทพดาเจ้ามเหสีศักดิ์อนาชาญ อารักขาอยู่ฝ้าถวนั้นเขตเมือง นี
กะดีเหลือล้นรักษาคนสุขขัยิ่ง นีละ เป็นมิ่งบ้านเมืองแท้อย่างดี มันหากเหม็ดท่อนีสคองราชราชา

ประวัติผู้วิจัย

นายสุรียน จันทรนคร เกิดวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2501 ที่อำเภออมลสาวย จังหวัดกาฬสินธุ์ สำเร็จปริญญาตรี การศึกษามัธยมศึกษา สาขาสังคมศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม ในปีการศึกษา 2530 เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรสังคมวิทยา มหามัธยมศึกษา ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2532 ปัจจุบันรับราชการ ตำแหน่ง อาจารย์ 1 ระดับ 4 รักษาการในตำแหน่งครุใหญ่ โรงเรียนบ้านหนองหว้า สบอ.อาจสามารถ สบจ.ร้อยเอ็ด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY